

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ ЯК ЗАСІБ СТВОРЕННЯ ІРОНІЇ У ТВОРАХ О. ГЕНРІ

У статті на матеріалі оповідань О. Генрі автор досліджує чинники, які обумовлюють здатність фразеологізмів змінювати свою сталу семантику і набувати іронічного значення.

Складність питання про лінгвістичну природу іронії як компонента, що визначає експресивність твору, полягає в можливості трактувати її досить широко: як троп, тобто лексичний стилістичний засіб, в основі якого лежить заміна значення слова чи словосполучення на протилежне [1: 86-87]; або як одну з форм заперечення, що містить значний обсяг суб'єктивного ставлення до зображуваних предметів та явищ, і чий вплив не поширюється на весь художній контекст [2: 92]; або як художній принцип побудови твору загалом (розгорнута іронія [3: 185]). Наявність такої кількості підходів до визначення сутності іронії обумовлена здатністю іронічного значення реалізовуватися на різних рівнях: у мікроконтексті (на рівні слова чи словосполучення), макроконтексті (на рівні фрагмента тексту) та мегаконтексті (на рівні цілого твору) [3: 185]. Сучасні дослідження являють собою спроби визначити структуру іронії з позицій теорії ментального простору (Kihara Y. [4]), теорії мовленнєвих актів (Андрієнко [5]).

Хоча у мовленнєвому плані для іронії більш характерним є імпліцитний спосіб реалізації, проте зазвичай виділяють ряд експліцитних лінгвістичних засобів, що створюють іронічний ефект: метафора, перифраз, порівняння, напівпозначені структури тощо [2: 82-83; 3: 184].

Лінгвістичний аналіз оповідань О. Генрі виявив, що одним із продуктивних засобів створення іронічного значення є трансформація фразеологічних одиниць (ФО). Метою цієї роботи є дослідити фактори, під впливом яких фразеологізми як мовні одиниці, що мають сталу семантику, набувають здатності створювати іронічне значення. Сформульована мета передбачає вирішення таких завдань:

- виявити види трансформації ФО в О. Генрі;
- дослідити, як структурна трансформація ФО змінює семантику ФО;
- виявити, яким чином взаємодія з контекстом впливає на набуття фразеологізмами стилістичного ефекту.

У сучасній лінгвістиці, що постійно розширює межі власного знання, взаємодіючи з іншими галузями науки, дослідження фразеологічного масиву набуває нової актуальності (О.О. Селіванова [6], В. Н. Телія [7; 8]) і здійснюється в етнокультурному, когнітивно-синтаксичному, дискурсивному та інших напрямках [9].

У системі мови фразеологізми відзначаються найбільшим ступенем стійкості, однак ця їх якість не є абсолютною ознакою, і в конкретних текстах ФО мають здатність до перетворення, завжди зберігаючи при цьому співвіднесеність зі своїм номінативним вихідним джерелом і одночасно несучи певне стилістичне навантаження. Звичайно, в кожному окремому випадку особливості модифікації ФО визначаються конкретними контекстуальними чинниками, проте виділяють ряд способів, згідно з якими відбувається трансформація ФО:

- розширення компонентного складу ФО;
- скорочення компонентного складу ФО;
- зміна компонентного складу ФО;
- інверсія компонентів ФО [3: 133].

Як мовна одиниця ФО складається з певних компонентів і має визначену структуру та стале значення. Внаслідок структурної трансформації змінюється і стала семантика ФО, що призводить до виникнення певного стилістичного ефекту. Трансформація ФО розглядається нами як засіб актуалізації (або висунення [10: 12]) ФО, в основі якого лежить порушення передбачуваності розгортання структури ФО. Актуалізація текстової одиниці будь-якого рівня можлива лише у відповідному оточенні - контексті. Під впливом контексту мовні одиниці можуть змінювати свою семантику, набуваючи нового, іноді несподіваного, значення, що, у свою чергу, теж створює певний стилістичний ефект. У проаналізованих прикладах актуалізація ФО здійснюється в іронічно забарвлених макро- та мегаконтекстах.

У наступному фрагменті актуалізація ФО відбувається шляхом розширення її компонентного складу, при чому іронічне значення реалізується на рівні макроконтексту:

Curiosity can do more things than kill a cat; and if emotions, well recognized as feminine, are inimical to feline life, than jealousy would soon leave the whole world catless [11: 174].

Тут відоме прислів'я *curiosity killed the cat* (цікавість до добра не доведе [12: 251]; дослівно: "цікавість вбила kota") розширено внаслідок додавання нових лексичних одиниць *can do more things than* (може зробити більше, ніж), що посилюють стерту метафоричність і емоційність. У повному обсязі фразеологічний образ відновлюється у контексті цілого фрагмента, іронічне значення якого криється у невідповідності між такими людськими якостями, як надмірна цікавість (*curiosity*), ревності, заздрощі (*jealousy*), та наслідками, до яких вони можуть призвести – *leave the whole world catless* (залишити весь світ без котів). Під впливом лексем *feline* (зоол. котячий) та *catless* ("позбавлений котів" - okazionalizm) відбувається реалізація буквального значення компонентів ФО *kill the cat* – "вбити kota".

Актуалізація ФО шляхом її структурної трансформації часто призводить до конкретизації, посилення чи послаблення значення ФО чи окремих її компонентів [3: 133, 135]:

<...> and when he came upon another policeman lounging grandly in front of a transplendent theatre he caught at the immediate straw of "disorderly conduct".

On the sidewalk Soapy began to yell drunken gibberish at the top of his harsh voice [11: 67].

У цьому фрагменті скомпресований варіант прислів'я *drowning man will catch at the straw* (і за соломинку вхопиться, хто топиться [12: 293]) доповнений елементами, які конкретизують значення одного з його компонентів *straw*. Прикметник *immediate* (негайний, невідкладний, спішний) та іменникове словосполучення *disorderly conduct* (протиправна поведінка, яка порушує громадський спокій) виступають у функції означення до іменника *straw*, причому *disorderly conduct* також є ФО, але такою, що має додаткове функціонально-стилістичне значення і вживається як термін у судово-процесуальній сфері. Фразеологізм *to catch at a straw* (вхопитися за соломину) несе в собі елемент позитивного значення, а вираз *disorderly conduct* має різко негативну конотацію (правопорушення, що карається законом). Але в контексті іронічного звучання всього оповідання, головний персонаж якого марно намагається привернути до себе увагу поліції і потрапити до в'язниці, свого єдиного зимового притулку, семантика останньої ФО змінюється: протиправна поведінка → спосіб врятувати життя.

Під впливом контексту трансформовані ФО та їх окремі елементи можуть набувати багатозначності. У таких випадках виявленими засобами актуалізації ФО є такі види модифікації ФО, як зміна компонентного складу та інверсія компонентів ФО:

"<...> sometimes I'm tempted to pay this Philistine his ten dollars and get rid of him. "

<...> "Don't think of it, Vandy", he replied. "We are short, and Art is long" [13: 111].

Модифікація прислів'я *life is short, and Art is long* (вік живи, вік учись [12: 37]; дослівно: "життя коротке, мистецтво вічне") здійснюється тут шляхом заміщення компонента *life* при повному збереженні структури ФО. Вираз *we are short* у одному із своїх значень (ми недовговічні) є синонімічним з *life is short* (життя коротке), але іронічний макроконтекст, який показує, що за фасадом ідеалістичності і духовності мистецька богема живе за цілком матеріальними законами, реалізує інше значення цього виразу – "у нас обмаль грошей". Отже, в іронічному макроконтексті відбулося повне перетворення значення частини ФО.

Під дією контексту повно або частково може переосмислюватися як ФО в цілому, так і окремий її компонент. Наприклад:

You know that kind of young fellows - a kind of a mixture of fools and angels - they rush in and fear to tread at the same time; but they never fail to tread when they get the chance [14: 130].

У фрагменті реалізований відомий вираз *fools rush in where angels fear to tread* (дурневі закон не писаний [12: 347]). Актуалізація здійснена шляхом повної зміни структури ФО при збереженні її вихідних компонентів. Елементи з протилежним семантичним забарвленням (*fool* – дурень, *angel* – ангел, *to rush* – кидатися, мчати, квапитися, *to fear to tread* – боятися ступити) тепер розташовуються контактено і синтаксично є однорідними членами речення. Це відновлює стерте пряме значення елементів *to tread* та *rush*. Але під впливом іронічного звучання всього твору, де головний персонаж здійснює неймовірні героїчні вчинки під час війни, ризикує власним життям лише через дріб'язкове злопам'ятство, трансформація семантики елемента *to tread* йде ще далі, і на передній план виступає переносне значення цього дієслова – "топтати, пригноблювати".

Таким чином, факторами, що обумовлюють здатність ФО створювати іронічне значення, є:

- структурна трансформація, яка є засобом актуалізації (або висунення) ФО (виявленими видами трансформації фразеологізмів у О. Генрі є розширення компонентного складу ФО, скорочення компонентного складу ФО, зміна компонентного складу ФО, інверсія компонентів ФО);

- підсилення, послаблення, часткове або повне переосмислення значення ФО внаслідок її трансформації;

- контекст, під впливом якого змінюється стала семантика ФО, причому елементи ФО можуть повертати собі первинне значення, або реалізовувати свою багатозначність, або набувати цілком нового значення.

У подальших дослідженнях доцільним є аналіз okazionalizmів як одного із способів створення іронічного значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. Стилистика декодирования. – М.: Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Домашнев А.И. Интерпретация художественного текста: Учеб. пособие для студентов пед. ин-в. – М.: Просвещение, 1989. – 208 с.
3. Стилистика английского языка: Учебник / А.Н. Мороховский, О.П. Воробьёва, Н.И. Лихошерст, З.В. Тимошенко. – К.: Вища школа, 1991. – 272 с.
4. Kihara Y. The mental space structure of verbal irony // Cognitive Linguistics. – 2005. – Vol. 16, № 3. – P. 513-530.
5. Андрієнко Т.П. Мовленнєвий акт іронії в англійській мові (на матеріалі художньої літератури XVI та XX століть): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04.- ХНУ ім. В.Н.Каразіна, Харків, 2002. – 18 с.
6. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология: Монография. – К.: Издательство украинского социологического центра, 2000. – 248 с.
7. Теля В. Н. Объект лингвокультурологии между Сциллой лингвокреативной техники языка и Харибдой культуры (к проблеме частной эпистемологии лингвокультурологии) // С любовью к языку: Сб. науч. труд. Посвящается Е.С. Кубряковой. – М.; Воронеж: ИЯ РАН, Воронежский ун-т, 2002. – С. 89-97.

8. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1996. – 228 с.
9. Селіванова О.О. Фразеологічні студії в сучасному парадигмальному просторі лінгвістики. – Проблеми зіставної семантики: Зб. наук. статей. Випуск 7. / Відп. ред. Кочерган М.П. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2005. – С. 260-262.
10. Кухаренко В.А. Интерпретация текста: Учебное пособие для студентов пед. ин- тов. – М.: Просвещение, 1988. – 192 с.
11. О. Henry. Selected Stories. – Moscow: Progress Publishers, 1977. – 375 p.
12. Англо-український фразеологічний словник / Уклад. К.Т. Баранцев. 2-ге вид., випр. – К.: Т-во "Знання", КОО, 2005. – 1056 с.
13. О. Henry. Short Stories. – Moscow: Foreign Languages Publishing House, 1951. – 239 p.

Матеріал надійшов до редакції 16.02.2006 р.

Шимотюк Л.А. Трансформация фразеологизмов как средство создания иронии в произведениях О. Генри.

На материале рассказов О. Генри автор статьи исследует факторы, которые обуславливают свойство фразеологизмов изменять свою устойчивую семантику и приобретать ироническое значение.

Shymotyuk L.O. Decomposition of set phrases as a means of creating irony in the stories by O. Henry.

On the basis of the short stories by O. Henry the author investigates the factors that cause the ability of set phrases to change their stable semantics and acquire an ironical meaning.